

GYMNÁZIUM, VARŠAVSKÁ CESTA 1, 01008 ŽILINA

NEOLOGICKÁ SYNAGÓGA V ŽILINE

Autor: Šimon Molnár

Konzultant: PhDr. Alica Virdzeková

POĎAKOVANIE

Touto cestou by som sa chcel poďakovať pani profesorku Virdzekovej za pomoc pri práci. Taktiež nemôžem opomenúť ani pána Mareka Adamova, ktorý mi poskytol rozhovor, rôzne údaje a fotografie budovy.

OBSAH

Úvod	4
1 Židia v Žiline	5
1.1 Ortodoxní židia a neológovia	5
1.2 Židovské spolky v Žiline	6
1.3 Židovská náboženská obec v Žiline	6
2 Peter Behrens	7
2.1 Žilinská synagóga	7
3 História synagógy	9
3.1 Začiatky výstavby	9
3.2 Základné informácie o stavbe	10
3.3 Vývoj	10
4 Rekonštrukcia a kultúrny význam	12
5 Záver	14
Zoznam bibliografických odkazov	15
Prílohy	16

Úvod

Témou 17. ročníka súťaže Eustory boli monumenty, pamätníky, historické miesta z 20. storočia. Našou úlohou bolo vybrať pamiatku v našom okolí, ktorá je významná pre históriu nášho regiónu a mala vplyv na jeho vývoj. Zvolili sme si neologickú synagógu v Žiline, pretože to bolo a dodnes je kultúrne stredisko, významné pre tento región.

Po výbere pamiatky sme si stanovili ciele našej práce.

Hlavným cieľom je priblížiť históriu a architektúru tejto budovy a spôsoby jej využitia počas rôznych režimov. Ďalším cieľom je zachytiť, čo je so synagógou dnes a prečo je aj v súčasnosti naďalej dôležitá. Tretím cieľom je sprostredkovať tieto informácie študentom nášho gymnázia ako aj širokej verejnosti.

Keď sme si zvolili ciele práce, snažili sme sa zhromaždiť informácie zo všetkých možných zdrojov. Čerpali sme z odbornej literatúry v Krajskej knižnici v Žiline, z internetových zdrojov a najmä z historických prameňov, ktoré sa nachádzajú v Štátnom archíve v Žiline, ktorý sme viackrát navštívili. Výrazným obohatením našich poznatkov bol rozhovor s pánom Marekom Adamovom, ktorý bol okrem iného hlavným vedúcim rekonštrukcie synagógy z roku 2011 a poskytol nám veľa informácií nielen o ich terajšej práci a využití synagógy, ale aj o histórii tohto monumentu. Na základe týchto informácií sme vypracovali prácu, ktorú sme obohatili o fotografie z archívu, internetu, ale aj o naše vlastné.

Prácu sme rozdelili do štyroch kapitol a viacerých podkapitol.

Prvá kapitola sa zaoberá postavením Židov na Slovensku a v Žiline v období najmä prvej a druhej dekády 20. storočia.

Druhá kapitola je venovaná Petrovi Behrensovi, architektovi žilinskej neologickej synagógy.

Najdôležitejšou je tretia kapitola, ktorá sa zaoberá históriou stavby a jej využitím.

Posledná štvrtá kapitola bude o jej poslednej rekonštrukcii a terajšom využití stavby ako aj o jej kultúrnom význame.

Okrem obrazovej prílohy je súčasťou našej práce aj rozhovor s Marekom Adamovom, s ktorého pomocou si vieme lepšie predstaviť, aký mala synagóga vývoj až do jej dnešnej podoby a aký má momentálne kultúrny význam pre región.

1 Židia v Žiline

Žilina zaznamenala začiatkom 20. storočia rapídny nárast obyvateľstva. V roku 1919, kedy bolo podľa údajov v Žiline 11 996 obyvateľov,¹ až 13 percent z nich tvorili židia, čo z tohto náboženstva robilo druhé najviac zastúpené v Žiline s počtom 1604 osôb.

O príslušníkoch židovskej národnosti taktiež vieme povedať, že ich počet postupom 20-tych rokov klesal, čo sa týka celoslovenského meradla, no v Žiline je tento trend opačný. Z tisíc ľudí sa v roku 1921 v Žiline hlásilo k židovskej národnosti 57,9, ale v roku 1930 to bolo už 64,1, zatiaľ čo na Slovensku vieme tieto dva roky porovnať ako 23,9 ku 20,1 promile.² Čo sa týka zmien štruktúry židovského obyvateľstva v porovnaní s 19. storočím a obdobím prvej ČSR v 20. storočí, môžeme povedať, že v prvom prípade sa do Žiliny sťahovali hlavne židia z okolitých obcí alebo južnejších častí Uhorska, zatiaľ čo v druhom prípade to boli hlavne židia z východnejších častí Slovenska, ktorí videli rýchly ekonomický rozvoj Žiliny, ovplyvnený aj košicko-bohumínskou železnicou.

Židia mali v Žiline už za čias Rakúsko-Uhorska také postavenie, ktoré im poskytovalo viacero ekonomických slobôd. Vlastnili veľa obchodov na hlavných uliciach v meste. Z priemyselných tovární im patrili napríklad Súkenka, Celulóžka či Zápalkáreň. Boli veľmi dôležitými členmi spoločnosti, čomu nasvedčuje aj fakt, že v roku 1919 bolo z 25 advokátov až 20 židov a z 12 lekárov až 10 židov. Mesto pomáhali budovať architekti a stavitelia židovského pôvodu, ako napríklad Maximilián Scheer, Július Stein a i. Zoznam miestnych civilných technikov a inžinierov z roku 1926 tvoria aj také mená ako Elemér Spanyol alebo Móric Folkmann.

1.1 Ortodoxní židia a neológovia

V celoslovenskom meradle mali prevahu jednoznačne ortodoxní židia, ale v Žiline jasne prevažovali neológovia. K ortodoxnému židovskému náboženstvu sa hlásilo až 75 % židov na Slovensku, kým v Žiline tento pomer bol až 10:1 pre neológov.³

V roku 1921 požiadal Samuel Schlesingera o uznanie Modlitebného spolku vieroverných židov v Žiline a ich odčlenenie od Židovskej náboženskej obce (ďalej ŽNO). Ortodoxní sa tak rozhodli úplne odtrhnúť od existujúcej ŽNO. Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave schválil stanovy ortodoxnej obce v roku 1923, proti čomu sa ŽNO odvolala na

¹ FRANKL, P., FRANKL, P. Židia v Žiline, s. 56.

² Tamtiež, s. 56.

³ Tamtiež, s. 56.

najvyšší správny súd, ale bezúspešne. Ďalšie fungovanie medzi oboma obcami dosť škripalo. Napravilo sa až chtiac či nechtiac nútene v rokoch 1938 respektíve na začiatku druhej svetovej vojny. Predstavitelia oboch obcí našli spoločnú reč až v čase svojho ohrozenia.

Neológovia mali k náboženskému životu vlažný vzťah a vo svojej synagóge sa objavovali iba na väčšie sviatky. O svojich ortodoxných súkmeňovcoch si mysleli, že žijú v minulosti. Naopak ortodoxní židia si mysleli, že neológovia sa hanbia za židovstvo a nevideli dôvod, prečo sa chcú asimilovať.

1.2 Židovské spolky v Žiline

Je známe, že v prvej ČSR existovalo veľa židovských spolkov. Boli to spolky náboženské, spoločenské, študentské, vedecké a pod. Najdlhšiu tradíciu židovských spolkov v Žiline má Chevra Kadiša, ktorá nebola súčasťou náboženskej obce, ale samostatnou organizáciou. V roku 1934 mala Chevra Kadiša 335 členov. V 30-tych rokoch venovala Chevra Kadiša pozornosť finančnej pomoci pre ŽNO. Poskytla aj subvenciu na stavbu novej neologickej synagógy.

V období ČSR existoval aj Žilinský židovský ženský spolok (ŽŽŽS), založený v roku 1924. V stanovách sa uvádza, že cieľ spolku je dobročinný. Predsedkyňa spolku bola vtedy Ernestina Vogelova. V roku svojho založenia mal spolok 296 členiek.⁴

1.3 Židovská náboženská obec v Žiline

Vôbec prvý dokument, ktorý máme o žilinskej ŽNO, bol napísaný v slovenčine 10. januára 1919. Ivan Spierer ho adresoval vedeniu mesta. Spierer odmietal, aby židia boli označení ako národ, čiže by z nich bola minorita na Slovensku. Radšej chcel, aby boli chápaní ako Slováci so židovským náboženstvom. Ignác Spierer sa po rozdelení obcí v roku 1923 pridal k neológom.

V roku 1921 oficiálne existovala iba jedna židovská obec. Na valnom zhromaždení ortodoxnej obce z 15.11.1921⁵ účastníci prijali stanovy obce. Oficiálny názov bol Autonómna ortodoxná židovská náboženská filiálna obec v Žiline a jej obvodom bol Žilinský okres. Ako sme už uvádzali, počet neológov v Žiline bol vyšší, a tak pôvodná synagóga⁶ im už nestačila. Bolo potrebné uvažovať o novej stavbe a jej architektovi.

⁴ FRANKL, P., FRANKL, P. Židia v Žiline, s. 98.

⁵ Tamtiež, s. 84.

⁶ Pozri príloha, obr. č. 1.

2 Peter Behrens

Peter Behrens bol nemecký architekt a dizajnér, priekopník nových trendov a učiteľ ďalších významných architektov 20. storočia. Sám nebol židom, ale židia zo Žiliny pozvali práve jeho, aby im navrhol modernú synagógu. Vyštudoval maliarstvo v Karlsruhe, v rodnom Hamburgu a v Düsseldorfe. Od roku 1889 pracoval ako maliar, ilustrátor či kníhviazač, je považovaný za zakladajúceho člena Mníchovskej secesie a princípy tohto umeleckého smeru významným spôsobom ovplyvnili jeho vtedajšiu tvorbu.

V roku 1899 ho povolali do Umeleckej kolónie v Darmstadte, kde sa prvýkrát prejavil aj ako architekt, keď navrhol svoj secesný dom vrátane zariadenia – od nábytku, cez svietidlá až po textílie. V roku 1903 začal učiť na Kunstgewerbeschule v Düsseldorfe, kde úspešne presadzoval svoje inovatívne metódy.

V rokoch 1907 až 1914 pracoval ako umelecký poradca a architekt firmy AEG Berlin. Navrhol logotyp, reklamné materiály, katalógy či unifikovaný vzhľad predajní a dielní. Začal presadzovať princípy korporátnej identity, ktoré neskôr prebrali všetky významné firmy a mal tak zásadný vplyv na vytváranie firemnej kultúry v 20. storočí.

V jeho ateliéri pracovali aj veľké mena architektúry, ako napr. Walter Gropius, Ludwig Mies van der Rohe a Le Corbusier.

Z Behrensa sa stal hviezdny architekt. V medzivojnových rokoch postavil množstvo priemyselných stavieb. K najznámejším patrí terasový dom na sídlisku Weissenhof pri Stuttgarte (1927) a tiež správna budova IG Farbenwerke v Hoechst (1920-1924), ako ukážka jeho krátkeho expresionistického obdobia.

Na doporučenie Alberta Speera sa v roku 1936 stal vedúcim ateliéru na Preussische Akademie der Künste v Berlíne (1936), kde učil a pracoval pre AEG do svojej smrti.

2.1 Žilinská synagóga

Dielo vzniklo na základe vyhlásenej súťaže v roku 1928. Do súťaže sa zapojili viacerí architekti, z ich návrhov ŽNO vybrala práve návrh Petra Behrensa. Stavba sa realizovala v rokoch 1929 – 1931 a spadá do obdobia slovenskej moderny. Architektovou inšpiráciou sa stal hrob Ráchel, nachádzajúci sa medzi Jeruzalemom a Betlehemom. Základný princíp tvorby Petra Behrensa bol funkcionalizmus, čo znamená, že všetky materiály a prvky mali svoje

opodstatnenie a využitie. Táto synagóga je unikátnou pamiatkou svojho druhu na Slovensku, ale aj v celej Európe. Behrens „navrhol množstvo priemyselných budov, nazývajú ho dokonca pionierom priemyselného stavebníctva. Priemysel podľa Behrensa predstavoval faktor moci, ktorý vyvoláva nutnosť generovať štýl stavania, zodpovedajúci jeho novým požiadavkám.”⁷

⁷ KVASNICOVÁ, M. Dostupné online: <http://www.architektenlexikon.at/de/34.htm>[cit. 2022-02-15].

3 História synagógy

V tejto kapitole sa pozrieme na korene vzniku stavby. Postupne od prvých dokumentov a stavebných povolení, až k tomu, ako ovplyvňovala región a spoločnosť.

Ako už sme spomínali, na stavbu synagógy bola vyhlásená súťaž, do ktorej sa zapojil aj Peter Behrens a neskôr jeho návrh prešiel a stal sa realitou v Žiline. Pred tým sa však konali rozhovory o tom, ako a či vôbec sa pustiť do stavebných prác.

3.1 Začiatky stavby

Zdrojom veľkých diskusií sa stali plány na výstavbu novej neologickej synagógy, ktorá hlavne v 20-tych rokoch vyvolávali nemalé vášne. Na konci roku 1927 môžeme čítať v Považských novinách, že sa konalo valné zhromaždenie ŽNO, na ktorom bola odhlasovaná stavba nového kostola. So stavbou sa malo začať už v apríli 1928 a na plány stavby sa odhlasovalo 30 000 Kč.⁸

Jedenásteho augusta nasledujúceho roku sa v Považských novinách objavuje článok, že ŽNO vypisuje verejnú súťaž na stavebné a remeselné práce pre novostavbu synagógy. Problém bol v tom, že bolo málo času, návrh bolo potrebné predložiť do 4. septembra 1928.

Dňa 25.10.1928 vydal okresný úrad stavebné povolenie na výstavbu synagógy.⁹ Problémy však neubúdali, na stavbu nebolo dosť financií.¹⁰ Okrem toho padlo rozhodnutie o zbúraní pôvodnej synagógy. Pesimisti tvrdili, že ich za to postihne Boží hnev. Legenda hovorí, že členovia vedenia neologickej obce, ktorí sa uzniesli na odstránení starej synagógy,¹¹ krátko nato zomreli. Či už to bol Boží hnev, alebo vysoký vek, nevieme, faktom ostáva, že nová žilinská synagóga ostáva dodnes veľkou pýchou mesta.

⁸FRANKL, P., FRANKL, P. Židia v Žiline, s. 88.

⁹ Štátny archív Žilina, fond OÚ v Žiline, sg. 11011/31 prez. Pozri aj prílohu, dokument č. 2.

¹⁰ Štátny archív v Žiline, fond OÚ v Žiline, sg. 8750/1934 adm.

¹¹Pozri príloha, obr. č. 3.

3.2 Všeobecné informácie o stavbe

Ako pôvodná synagóga v Žiline, aj táto neologická je situovaná na rovnakom mieste, a to na Hurbanovej ulici v Žiline. Prístup do nej je z oboch strán, ale hlavný vchod je zo strany Rosenfeldovho paláca po širších schodoch. Jej funkcionalistická architektúra bola obohatená motívmi orientálnej islamsko-maurskej architektúry (kupola a cimburie). Kamenné murivo a fasády, ochodza, schodište a veľká kupola s priemerom 18 metrov pôsobia mohutne a veľkolepo.¹²

Na vrchole kupoly a tak isto na 4 rohoch boli umiestnené šesťcípe hviezdy, ktoré boli v roku 1942 odstránené, podobne ako aj ďalšie šesťcípe hviezdy na svetidlách a fasáde zimnej modlitebne.¹³ Zimná modlitebňa je pôvodná vedľajšia časť hlavnej budovy, ktorá sa využívala pri menšom počte modliacich, najmä v zimnom období (ako napovedá aj samotný názov). Budova sa rozprestiera na ploche 304,4 m².¹⁴

3.3 Vývoj

Synagóga slúžila svojmu pôvodnému účelu len veľmi krátko. Po zákaze židom vstupovať do podnikov v meste sa tu zriadil bar. Neskôr počas druhej svetovej vojny tu bol sklad obilia a (zrejme arizovaného) nábytku. Zachovaný je aj dokument o tom, že v areáli budovy bol pneuservis (vulkanizér).¹⁵

Obdobie po skončení 2. svetovej vojny nebolo priaznivým obdobím pre Židov. Väčšina z tých, čo prežili holokaust, emigrovala a mnoho synagóg spustlo alebo boli zbúrané.

V roku 1948 sa židovská obec snažila budovu predať mestu, nakoniec ju však znárodnili. V dokumente z 2. 8.1948 sa píše: „Rada MNV v Žiline dáva verejnosti na známosť, že MNV v Žiline na svojom plenárnom zasadnutí, konanom dňa 2.8.1948, prijal uznesenie vo veci – odkúpenie synagógy v Žiline.“¹⁶

Už v roku 1949 sa chystali prípravy na prebudovanie synagógy na pôsobisko Bábkovej scény krajového divadla. Taktiež sa zachoval dokument, ktorý hovorí, že pre zriadenie kultúrneho domu a divadla bude potrebných asi 600 kusov kresiel z Tatra nábytku, národného

¹² Pozri príloha, obr. č. 4, 5.

¹³ Pozri príloha, obr. č. 9.

¹⁴ Štátny archív v Žiline, fond OÚ v Žiline, šk. 90.

¹⁵ <https://www.novasynagoga.sk> [cit. 2022-02-15]

¹⁶ Štátny archív v Žiline, fond MNV v Žiline, š. 45, sg. 7493/1948.

podniku. Najprv prišli v roku 1950 prvé návrhy od Ľubomíra Šlapetu,¹⁷ ktoré však neboli realizované. Realizovala sa až prestavba podľa miestneho architekta Václava Čápa v roku 1954, kedy bola synagóga prestavaná na koncertnú sálu.¹⁸ Presmerovaním orientácie sály na juh však nenávratne poškodil Behrensov koncept interiéru.

Synagóga bola verejnosti otvorená pod názvom Dom osvetly (1955) ako dôležitý kultúrny stánok, v ktorom vystúpilo množstvo vtedajších umelcov. Od roku 1961 zmenil názov na Park kultúry a oddychu – pár rokov bol priestorom pre hostujúce divadlá, koncerty, tanečnú školu, voľnočasové aktivity a kurzy.¹⁹ Niektoré aktivity pokračovali až do roku 1985 v prístavbe zimnej modlitebne.

Taktiež môžeme hovoriť o časti histórie, keď v priestoroch synagógy bola aula Vysokej školy dopravy a spojov, ktorá bola presťahovaná z Prahy do Žiliny (dnešná Žilinská univerzita). Od roku 1960 tu otvára prvý školský rok a od roku 1962 dostala škola hlavnú sálu ako aulu. Vložené stupňovité hľadisko, hliníkový podhl'ad a akustické obklady všetkých stien však od roku 1973 ukryli takmer na polstoročie pôvodné dimenzie chrámu.²⁰

Po nežnej revolúcii v roku 1989 sa z vysokej školy na takmer 20 rokov stalo kino. V prenájme ho mala Mestská správa kín. Kino s názvom Centrum tu premietalo svoj prvý film 1.4.1991 s taliansko- francúzskou produkciou Kino raj.^{21, 22}

V roku 1993 boli lavice vymenené za čalúnené kinosedačky a od augusta 1993 mestské kiná Centrum, Úsvit aj letné kino Mier prevzala súkromná spoločnosť Tatrafilm. Židovská obec, ktorá získala budovu späť do svojho vlastníctva, bola príliš malá, aby ju dokázala sama využiť, a tak súhlasila s jej prenájomom Tatrafilmu. Prevádzku kina Centrum ako posledného jednosálového kina v Žiline ukončilo v novembri 2010 otvorenie výkonnejšieho multiplexu v neďalekom obchodnom centre.

V našej poslednej kapitole si priblížime najmä súčasné využitie, a taktiež to, akým spôsobom sa dostala budova do dnešnej podoby. Najskôr je dôležité pochopiť, čo všetko sa stalo pred tým, ako nadobudla vzhľad, ako ho dnes poznajú mnohí domáci, ale aj zahraniční obdivovatelia.

¹⁷ Pozri príloha, obr. č. 2.

¹⁸ ŠLACHTA, Š. Synagóga v Žiline, s. 76.

¹⁹ Štátny archív v Žiline, fond Park kultúry a oddychu, 1962.

²⁰ Pozri príloha, obr. č. 10.

²¹ Kronika Žiliny, 1991.

²² Pozri príloha, obr. č. 8.

4 Rekonštrukcia a kultúrny význam

V našej poslednej kapitole si priblížime najmä súčasné využitie, a taktiež to, akým spôsobom sa dostala budova do dnešnej podoby. Najskôr je dôležité pochopiť, čo všetko sa stalo pred tým, ako nadobudla vzhľad, ako ho dnes poznajú mnohí domáci, ale aj zahraniční obdivovatelia.

Rekonštrukcia z roku 2011 bola významným zásahom do duše stavby, ale dala jej nový zmysel a využitie pre verejnosť. Pozrieme sa na to, ako sa to stalo, kto za tým stál a aký má význam pre lokálnu komunitu.

S prestavbou synagógy do jej dnešnej podoby sa začalo „neoficiálne“ v roku 2011, ako povedal jeden z hlavných vedúcich Marek Adamov, v tom roku sa iba pripravovali povolenia, aby všetko začiatkom ďalšieho roku mohlo ísť ako po masle. Každopádne aj on pokladá rok 2011 za prvý, keď začali intenzívne pracovať na všetkom potrebnom.

V roku 2010 bol posledný rok, kedy synagóga slúžila ako kino v meste, ale s výstavbou nových nákupných centier by sa toto kino stalo prakticky opusteným. Preto sa predseda ŽNO pán Frankl, rozhodol hľadať vhodného kandidáta, ktorý by skultúrnil toto miesto, aby nechátralo v najbližších rokoch, ale naopak, aby prosperovalo a slúžilo ľuďom.

Občianske združenie Truc spherique, podporujúce nezávislé umenie, v tom čase pôsobilo výhradne na Stanici Žilina-Záriečie. Tento projekt sa zdal nad ich sily, no nakoniec dospeli k spoločnému konsenzu so ŽNO, že za priaznivých podmienok, ktoré ŽNO ochotne prijala, sa pokúsia zmeniť túto budovu.

V roku 2012, keď sa začali prvé stavebné práce,²³ už mali víziu a postupne sa zbierali aj prostriedky na tento projekt. Umelecké dielo, ktorým budova nepochybne je, sa snažili zrekonštruovať tak, aby vyzerala viac-menej podobne ako boli prvé Behrensove návrhy tak, ako ju on navrhol. A tak sa aj stalo. Budovu môžeme v dnešnej dobe vidieť v jej jednoduchosti a priestrannosti v tom najlepšom svetle, vďaka skvelej práci týchto ľudí.²⁴

Nemalou zaujímavosťou je to, že už počas rekonštrukcií sa robili tzv. „pootvorenia“, čo prakticky znamená, že ľudia mali šancu nazrieť dnu a vychutnať si malé kúsky z toho, čo malo

²³ Pozri príloha, obr. č. 11.

²⁴ Pozri príloha, obr. č. 12, 16.

prísť po kompletnom otvorení. Tieto experimenty boli veľkým úspechom a to dodávalo reštaurátorom viac entuziazmu do ich práce.

Ak by sme sa mali pozrieť na ťažkosti tejto rekonštrukcie, určite by ich bolo nemálo. Ako hovorí hlavný koordinátor Marek Adamov: „*Zohnať tri milióny eur na Slovensku bolo takmer nemožné.*”²⁵ Okrem toho si musíme uvedomiť, že táto skupina ľudí neboli profesionáli v stavebníctve. Mali poradenstvo, ale zaplatiť si firmu by bolo vzhľadom na ich finančnú situáciu nereálne.

Za oficiálne ukončenie rekonštrukcie by sa dal považovať 12. máj 2017, kedy sa konalo slávnostné otvorenie. Doteraz prebiehajú práce na budove a dodnes nie je kompletne hotová. Stále sa učia s budovou narábať, s jej priestranstvom, akustikou. Podľa slov Mareka Adamova to má byť skôr proces ako nehybný jav.

Nová synagóga, tak ako je teraz nazvaná, sa využíva hlavne ako výstavisko pre nezávislú kultúru. To bolo od začiatku jej poslaním. Priestor, kde by sa ľudia mohli stretnúť, konverzovať a užívať si umenie. Je to tak isto dobré miesto pre koncerty a reprezentatívne aktivity, ktorých tu už bolo neúrekom. Z posledných môžeme spomenúť napr. stretnutie a diskusia s p. prezidentkou SR, Zuzanou Čaputovou v apríli 2022.

Veľkým projektom bola napríklad Sféra od Juraja Gábora.²⁶ Je to vlastne drevená pologuľa, ktorá dotvára guľu s jej vrchnou časťou, kupolou budovy. Je to zaujímavý projekt a presne takto chcú členovia občianskeho združenia toto miesto reprezentovať. Z našej návštevy synagógy vieme povedať, že je to príjemné miesto so srdečnými ľuďmi a dobrou atmosférou. Vždy, keď sa deje niečo zaujímavé, radi sa sem prideme pozrieť.

Verejnosť oceňuje túto budovu regionálne, ale aj na medzinárodnej úrovni. Táto budova, ako sme už neraz poukázali, je unikátom svojho druhu. Ale napriek tomu, že hlavní koordinátori mali v pláne zahrnúť aj zahraničných investorov a publikum, čoraz viac sa ukazuje, že táto budova je dôležitá hlavne pre ľudí, ktorí s ňou majú pravidelný kontakt – pre Žilinčanov.

²⁵ Pozri príloha, rozhovor.

²⁶ Pozri príloha, obr. č. 15.

Záver

V našej práci sme sa snažili objasniť vznik a históriu neologickej synagógy v Žiline. Či už sa týkala jej slávneho architekta, židov v Žiline alebo jej charakteristických vlastností. Synagóga v Žiline je viac než zaujímavá a je dôležité, aby viacero ľudí vedelo zdieľať myšlienku jej zachovania. V roku 1963 bola synagóga vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku ako jedna z prvých stavieb postavených počas medzivojnového obdobia. Veľa času uplynulo od jej postavenia, ale stále má svoj význam a je dôležitá pre kultúru nášho mesta. Toto treba zachovať aj pre tých, ktorí prídu po nás. Myslíme si, že aj naša práca tomu vie napomôcť, a tak sa aspoň sčasti zaslúžiť o jej zachovanie pre budúce generácie.

Našu prácu sme rozdelili na 4 dôležité kapitoly, z toho tretia bola pilierom celej práce. Zaoberali sme sa hlavne židmi v Žiline a ich spojením s budovou, slávnym nemeckým architektom z prvej polovice 20. storočia, Petrom Behrensom, ale aj históriou stavby a jej kultúrnym významom a rekonštrukciou.

Text práce je doplnený o obrazovú prílohu, aby tí, ktorí túto budovu nepoznajú, si ju vedeli lepšie predstaviť. Náš pamätník nám poskytol veľa informácií a fotografií budovy. Zaujal nás príbeh nášho pamätníka, ktorý sa pustil do obrovskej výzvy v podobe rekonštrukcie. Jeho príbeh a príbeh jeho kolegov je pre nás inšpiratívny.

Počas písania tejto práce sme sa naučili veľa nového. Napríklad o židovskej kultúre v našom rodnom meste, ako aj histórii regiónu všeobecne. Naučili sme sa správne narábať s historickými prameňmi, hľadať v nich a spracovávať ich tak, aby sa dali využiť a šíriť ďalej.

Cieľom našej práce bolo analyzovať žilinskú neologickú synagógu a bližšie s ňou oboznámiť študentov gymnázia, v ktorom študujeme, ako aj širokú verejnosť. Táto ojedinelá stavba nám dala skvelú príležitosť to urobiť a myslíme si, že sme svoj cieľ splnili.

Našu prácu okrem predstavenia spolužiakom na dejepisnom seminári plánujeme prezentovať počas Týždňa vedy a techniky, prípadne Dní otvorených dverí, ktoré sa pravidelne realizujú v našom gymnáziu.

Zoznam bibliografických záznamov

FRANKL, Pavel, FRANKL, Peter. *Židia v Žiline*. Žilina: vyd. EDIS, 2009. 503 s. ISBN 978-80-554-0022-8.

GROMA, Patrik et al. *Stratená Žilina 2*. – s. 164/165, 2019, ISBN 978-80-972616-2-7.

ŠLACHTA, Štefan. *Synagóga v Žiline*. In ASB, 2006, roč. 13, č. 6.

https://sk.wikipedia.org/wiki/Neologická_synagóga_v_Žiline [cit. 2022-03-04].

<https://www.novasynagoga.sk/historia> [cit. 2022-02-15].

Kronika Žiliny, 1991.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Žiline , fond OÚ Žilina, šk.90, sg.11011/1931 adm.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Žiline, fond OÚ Žilina, sg. 8750/1934 adm.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Žiline , fond MNV v Žiline,šk. 45,sg.7493/1948.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Žiline , fond MNV v Žiline, šk.53, sg. 490/1946.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Žiline , fond Park kultúry a oddychu v Žiline,sg .- /1962 rekonštrukcia synagógy.

Súkromný archív p. M. Adamova

Zoznam príloh

Rozhovor s pánom Adamovom

Dokument č. 1: Pôdorys synagógy (Zdroj: Štátny archív v Žiline)

Dokument č. 2: Stavebné povolenie (Zdroj: Štátny archív v Žiline)

Obr. č. 1: Pôvodná synagóga z roku 1861 (Zdroj: <https://www.novasynagoga.sk/historia>)

Obr. č. 2: Návrh prestavby synagógy od Ľubomíra Šlapetu

(Zdroj: <https://www.novasynagoga.sk/historia>)

Obr. č. 3: Pôvodná budova synagógy (Zdroj: Štátny archív v Žiline)

Obr. č. 4: Stavba kupoly synagógy (Zdroj: Štátny archív v Žiline)

Obr. č. 5: Pôvodný interiér (Zdroj: Súkromný archív OZ Truc sphérique)

Obr. č. 6: Architekt Peter Behrens (Zdroj: https://monoskop.org/Peter_Behrens)

Obr. č. 7: Budova synagógy v roku 1935 (Zdroj: súkromný archív P. Štanského)

Obr. č. 8: Kinosála (Zdroj: <https://www.novasynagoga.sk/historia>)

Obr. č. 9: Zimná modlitebňa (Zdroj: <https://www.novasynagoga.sk/historia>)

Obr. č. 10: Aula Vysokej školy dopravy a spojov v Žiline

(Zdroj: <https://www.novasynagoga.sk/historia>)

Obr. č. 11: Rekonštrukčné práce na synagóge (Zdroj:

<http://nataliazajacikova.blogspot.com/2013/07/rekonstrukcia-nova-synagoga-foto.html>)

Obr. č. 12: Synagóga v dnešnej podobe z Hurbanovej ulice (Zdroj: fotografia autor)

Obr. č. 13: Pamätník a autor práce (Zdroj: fotografia autor)

Obr. č. 14: Pamätník ukazujúci fotografie o rekonštrukcii (Zdroj: fotografia autor)

Obr. č. 15: Sphera v synagóge (Zdroj: fotografia autor)

Obr. č. 16 : Synagóga spredu (Zdroj: fotografia autor)

PRÍLOHY

Rozhovor s Marekom Adamovom

1. *Vedeli by ste sa prosím v skratke predstaviť? Ako sa voláte, čo robíte a aký je váš vzťah s touto budovou?*

Volám sa Marek Adamov. Pracujem na stanici Žilina-Záriečie, čo je kultúrne centrum, ktoré sme založili ešte ako stredoškooláci. O existencii tejto budovy som vedel, vedel som o jej architektúre už predtým. Párkrát som tu bol v kine. Koncom roku 2010 nás pri uvádzaní predstavenia divadla Aréna na stanici oslovila Židovská náboženská obec, či by sme niečo podobné nechceli urobiť so synagógou.

2. *Ako ste sa dostali k tomu, že budete rekonštruovať túto budovu?*

Dostali sme sa k tomu náhodou. Keď som sa rozprával s predsedom ŽNO, pánom Franklom, tak povedal, že nás nenašli ako prvých. Najprv sa to pokúšali dať mestu, kraju, vraj aj katolíckej cirkvi. Židovská obec ju chcela zmysluplne využiť, aby slúžila ľuďom a aby o ňu bolo postarané.

3. *Kedy presne začala rekonštrukcia a kedy ste ju ukončili?*

Bolo to začiatkom roku 2011. Celý prvý rok sme však iba pripravovali plány rekonštrukcie a stavebné povolenia. Reálne stavebné práce sa začali až v roku 2012. Oficiálne otvorenie bolo 12. 5. 2017. Ale ešte doteraz nie sme úplne hotoví a stále prebiehajú nejaké práce.

4. *Aká bola Vaša motivácia na rekonštrukciu tejto budovy?*

Naša základná dilema bola, či na to máme. V tom čase, poviem pravdu, by som bol radšej, ak by to zobralo mesto alebo niekto iný – väčší. Naša hlavná motivácia bola však architektúra. Ani nie židia, ani veľmi história. Je tam aj ten lokálpatriotizmus, ale uvedomovali sme si, že my sme jedni z mála v tom čase, ktorí vedía, že bol nejaký Peter Behrens.

5. *Kto sú ľudia, s ktorými Vy spolupracujete, kto sú Vaši kolegovia?*

Moji kolegovia sú ľudia, ktorí tvoria občianske združenie Truc sphérique. Kedysi sme začali spolu ako gymnazisti. Sme jedna z prvých organizácií v rámci nezávislej kultúry, ktorí začali pôsobiť na konci 90-tych rokov.

6. *Mali ste nejakú finančnú podporu od mesta Žilina, kraja či ministerstva kultúry?*

Začali sme bez jediného eura, bez jediného prísľubu. Polovicu času celej rekonštrukcie sme len zháňali financie. Ale tým, že sme to robili dobre komunikačne, sa nám postupne podarilo presvedčiť všetkých, aby nejako prispeli. Výsledkom je, že každý deň tu v stene synagógy je počut' mená všetkých, čo sa rozhodli nejako prispieť, či už čiastkou 10, alebo 100 000 eur.

7. *Aký bol Váš zámer, keď ste začínali s rekonštrukciou, čo ste chceli spraviť z tejto budovy?*

V roku 2009 bola na Slovensku diskusia, že tu nie je žiadne kunsthalle, čo sú priestory pre súčasne umenie. Nie je to žiadne múzeum, ale výstavisko, ktorého výstavy sa menia. A my sme povedali, že synagóga bude naše kunsthalle. A preto sme sa už počas rekonštrukcie pokúšali ukázať, čo všetko sa tu môže diať s tzv. pootvoreniami. Že synagóga bude mať praktické využitie a bude slúžiť ľuďom.

8. *Aký je Váš vzťah so ŽNO?*

Židovská obec nám tuto budovu prenajíma, ale bezplatne. Tak isto nemajú námietky na nás, čo sa týka obsahu, ale ja tam taká prirodzená autocenzúra. Stále si uvedomujeme, že je to kostol.

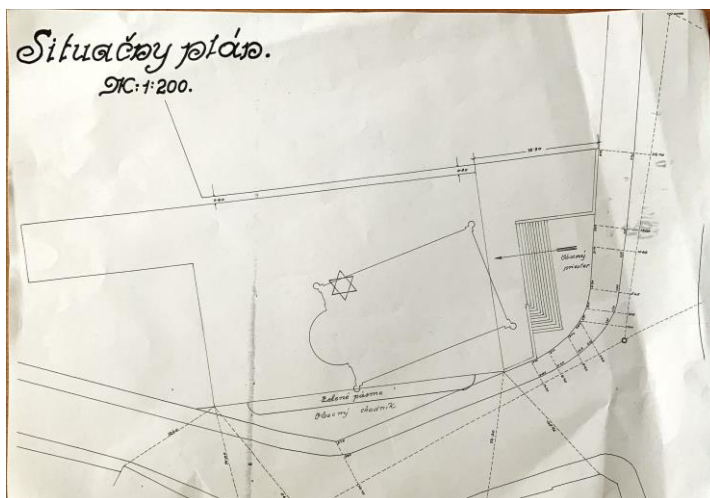
9. *Na čo všetko sa synagóga momentálne využíva?*

My sme si uvedomili, že táto budova má naozaj zaujímavé kvality a parametre. Základom programu sú výstavy, kvôli tomu, koľko je tu miesta. Tak isto festivaly, koncerty. Dokonca je to reprezentatívny priestor. Plus je tu kaviareň.

10. *Ako vníma širšia verejnosť Vašu prácu v synagóge?*

My máme také to naše publikum. Sú to ľudia, ktorí sa zaujímajú o kultúrne dianie a navštevujú to tu pravidelne. Ale s rekonštrukciou sme získali aj väčšie publikum zo Žiliny.

DOKUMENTNY

Dokument č.1: Situačný plán synagógy

OKRESNÝ ÚRAD V ŽILINE.

Číslo 207/5/1928

Predmet: Žiadosť Židovskej náboženskej obce kar. št. puz.
cau Spierensou
obyvateľa v Žiline, cieľom vrchnostenského povolenia ku výstavbe (pomalova, nadstavba, prístavba)
synagogy

v ulici Štefánikovej v meste Žiline.

Okresný úrad v Žiline na základe §-u 10. župného stavebného štatutu z roku 1903 pod čís. 133-3373 vyneseno a ministerským nariadením, č. 11514/1905, B. M. schváleného a základom okultu vydržavanej na tvári miesta dňa 16/III. 1928 vydáva nasledujúce

stavebné povolenie:

Povoľuje sa žiadateľovi, Žid. náboženskej obci, aby dľa predložených a súčasne tunajším úradom schválených plánov a pri presnom dodržaní nižšie uvedených stavebných podmienok previesť mohol na pozemku vlastnomu stavbu synagogy.

Stavebné podmienky sú tieto:

1. Stavebná práca postavená v súlade s stavbou synagogy cau Spierensou 1928 no. 10750/1928 musí byť dodržaná.
2. Stavebná práca musí byť v súlade s stavbou synagogy cau Spierensou 1928 no. 10750/1928 musí byť dodržaná.
3. Stavebná práca musí byť v súlade s stavbou synagogy cau Spierensou 1928 no. 10750/1928 musí byť dodržaná.
4. Stavebná práca musí byť v súlade s stavbou synagogy cau Spierensou 1928 no. 10750/1928 musí byť dodržaná.
5. Stavebná práca musí byť v súlade s stavbou synagogy cau Spierensou 1928 no. 10750/1928 musí byť dodržaná.

2. Stavebná práca vytyčená mestským inž. úradom musí byť dodržaná.

3. Žiadateľ je povinný vo svojom dome vodovod a kanalizáciu zariadení a tieto s predbežným povolením s mestskou sieťou spojiť za týmto účelom povinný je plány ako i technický opis prevedenia mestskému úradu oznámiť.

4. Ku stavaniu možno vylúčne len tvrdý, pevný materiál použiť.

5. Ku pokrytiu strechy môže byť vylúčne len oľhnavzdorujúci materiál (plech, eternit, dechtový papier alebo iný podobný materiál) upotrebený.

6. Okno a dvere na prízemí môžu sa len do vnútra otvárať.

7. Do ulice schody nesmú byť stavané.

8. Stavu len oprávnený živnostník môže sprevádzať.

9. Stavu len po nadobudnutom bytnom povolení môže byť upotrebená.

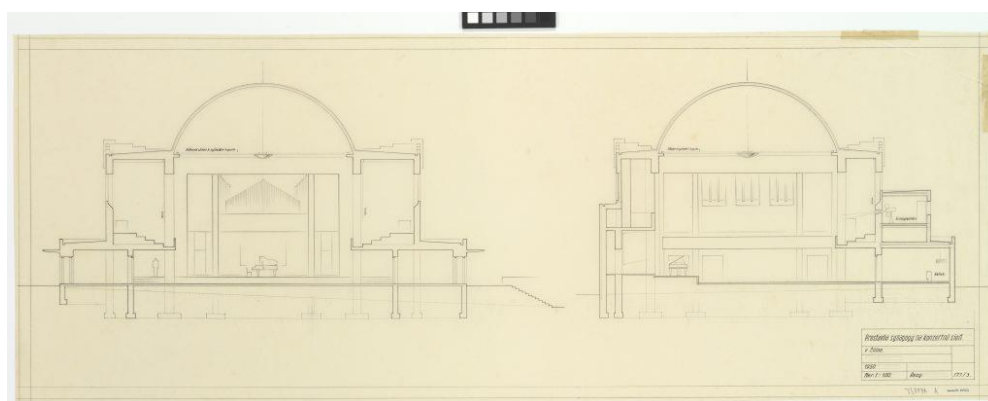
10. Žiadateľ je povinný pred svojím domom taký chodník dať sriadť ako to mestská rada určí.

11. Žiadateľ je povinný vyzdvihnúť hmoty a zvyšky osadiny na mestským inž. úradom určené miesto vyviezť.

Dokument č.2: Stavebné povolenie synagógy

Obr. č.1: Pôvodná synagóga z roku 1861

Obr. č. 2: Návrh prestavby synagógy na koncertnú sálu od Ľubomíra Šlapetu

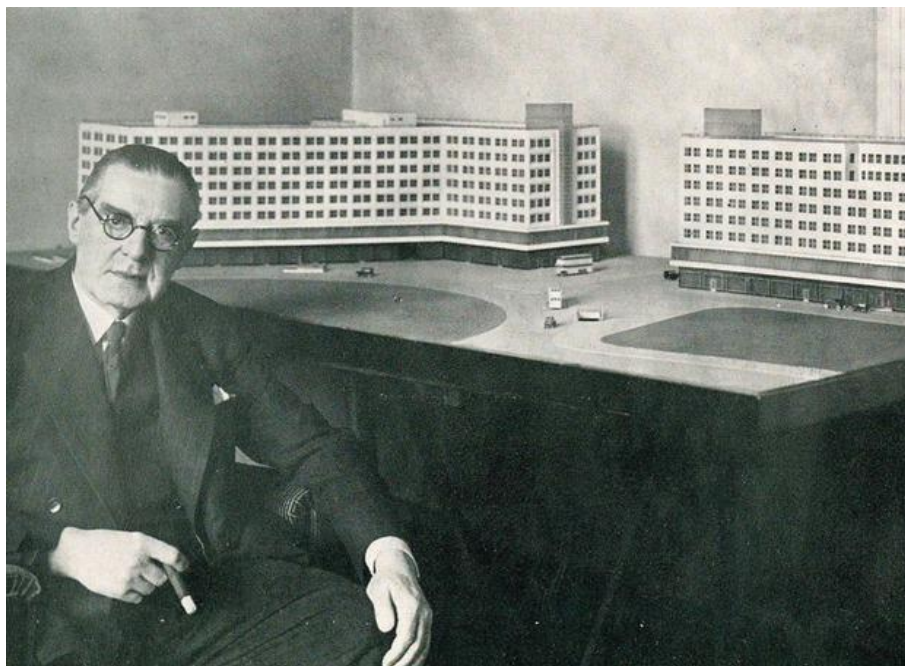
Obr. č. 3: Pôvodná budova synagógy

Obr. č. 4: Stavba kupoly synagógy

Obr. č. 5: Pôvodný interiér synagógy

Obr. č. 6: Architekt Peter Behrens

Obr. č. 7: Budova synagógy v roku 1935

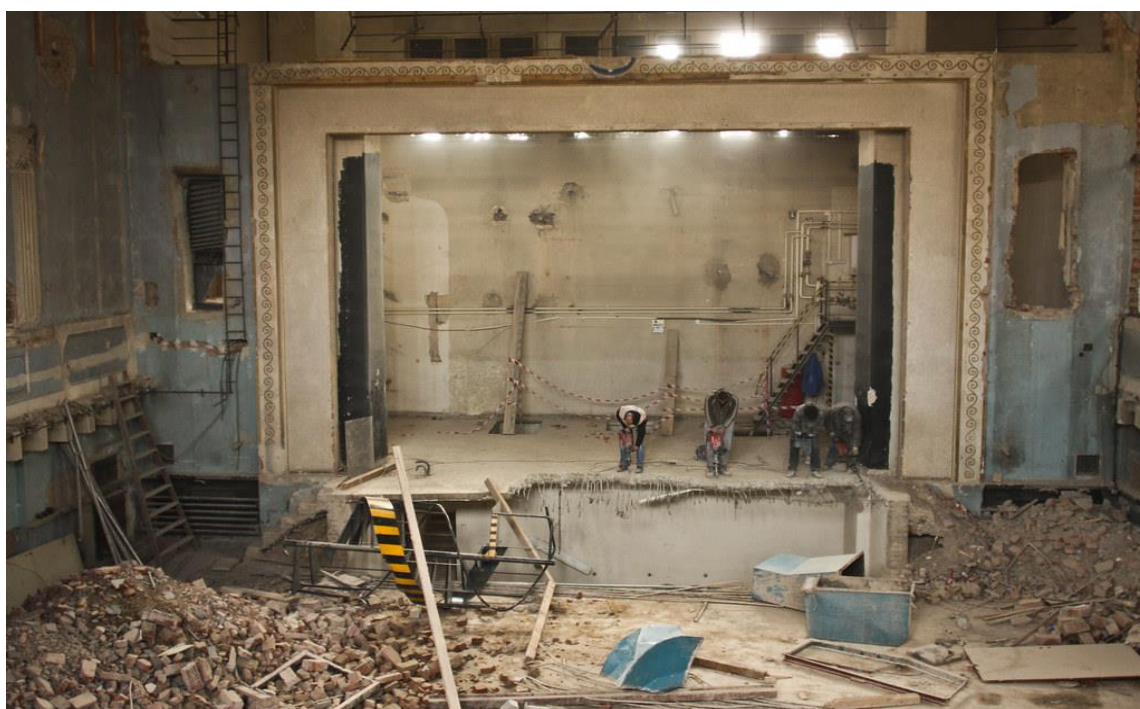
Obr. č. 8: Kinosála

Obr. č. 9: Zimná modlitebňa

Obr. č. 10: Aula Vysokej školy dopravy a spojov v Žiline

Obr. č. 11: Rekonštrukčné práce v synagóge

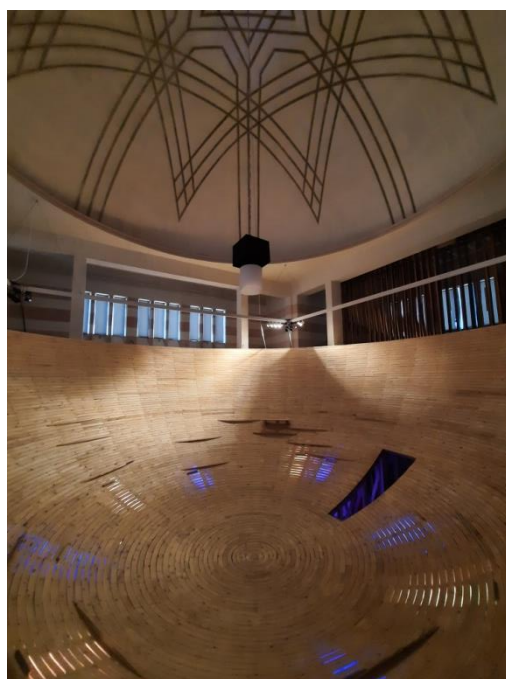
Obr. č. 12: Synagóga v dnešnej podobe z Hurbanovej ulice

Obr. č. 13: Pamätník Marek Adamov (vľavo) a autor práce (vpravo)

Obr. č. 14: Památník ukazující fotografie o rekonstrukcii

Obr. č. 15: Sphéra v synagóge

Obr. č. 16: Synagóga spredu